

Obr. 1 Detail deviatich pivných džbánov z východnej pohrebnej komory v hrobke kňaza Inpunefera v Abusíre (foto M. Frouz)

Pohrebné rituály a keramika v rituálnom kontexte v období Starej ríše

Katarína Arias Kytnarová

V teoretickej rovine sú nám pohrebné zvyky a rituály starých Egyptanov pomerne dobre známe. Našimi hlavnými zdrojmi ich znalosti sú predovšetkým ikonografické a epigrafické doklady a v menšej miere reálne nálezy z hrobiek samotných. V prvom a druhom prípade ide napríklad o súbor reliéfov, ktoré na stenách hrobiek vyobrazujú a slovné pomenúvajú rituálne činnosti časovo zaberajúce obdobie od smrti majiteľa a prevozu jeho tela na miesto mumifikácie až po konečné uloženie do hrobky. Z obdobia Starej ríše boli podobné výjavy objavené minimálne v osemnástich hrobkách, a to hlavne z oblasti Gízy a Sakkáry, ako i na niektorých provinciálnych lokalitách ako napríklad Dér el-Gebráwí a Mér (napr. Rzeuska 2006: 431; Altenmüller 1975: 747).

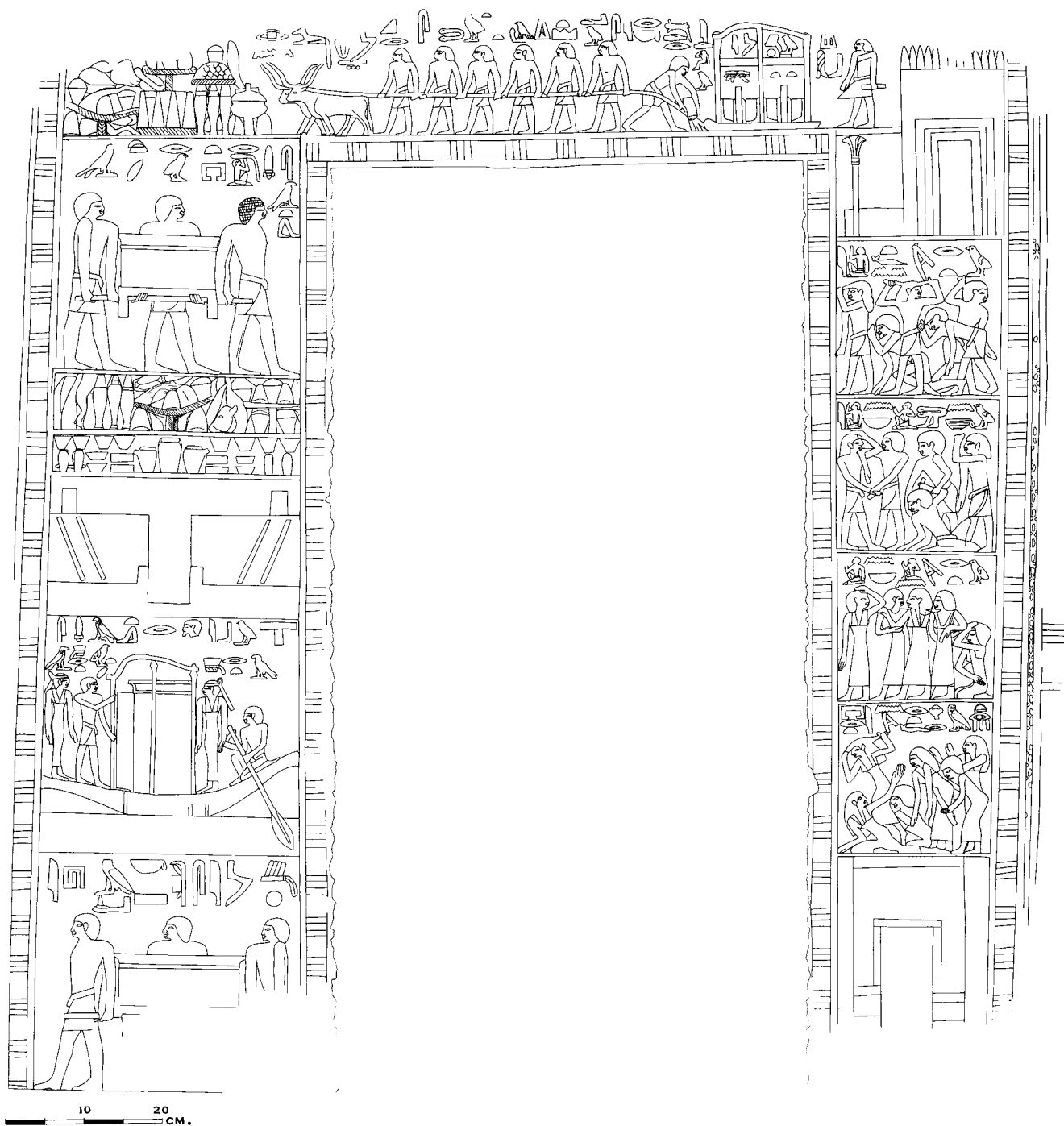
Rituály spojené so smrťou a pohrebom súkromnej nekráľovskej osoby možno rozdeliť do troch hlavných fáz. Prvou bolo odvezenie zomrelého na miesto mumifikácie, zvané „čisté miesto“ či *wabet*. Po mumifikácii bolo telo premiestnené do samotnej hrobky a cestou boli vykonané potrebné rituály. Poslednou fázou boli rituály konané v zádušných priestoroch hrobky počas samotného pohrebu. V rámci týchto troch hlavných fáz egyptológovia identifikovali celkovo 16 jednotlivých epizód, z ktorých len niektoré sú doložené výjavmi už v období Starej ríše. Z nich len posledné, prebiehajúce počas ukla-

dania tela do pohrebnej komory a uzatvárania hrobky, sú doložené i priamymi archeologickými dokladmi v podobe keramických, kamenných či napr. medených nálezov. V prípade hrobiek vyšších a stredných úradníkov z pohrebiska v južnom Abusíre však tvorí keramika väčšinu odkrytých nálezov a poskytuje nielen dôležité datačné kritérium, ale v kombinácii s ďalšími nálezmi nepriamo vypovedá i o sociálnom postavení a bohatstve majiteľa hrobky a v niektorých prípadoch i o ďalších, starými Egyptanmi nezmiernených menších rituáloch počas následného dlhotrvajúceho zádušného kultu.

Pohrebné rituály súkromných osôb

Naše znalosti pohrebných rituálov vyšších a nižších úradníkov čerpáme hlavne z reliéfnych vyobrazení v hrobkách, pričom ich presné poradie je v niektorých prípadoch predmetom sporov. Vieme však bezpochyby, že transport tela zomrelého na miesto mumifikácie zvané *wabet* nasledovalo veľmi skoro po jeho smrti. Opúšťanie domu zomrelého a nesenie rakvy je v Starej ríši doložené napríklad reliéfmi v sakkárskych hrobkách Mereruku a Anchmahora a v Gíze v hrobke Idua (napr. Simpson 1976: fig. 35). Nie vždy sú výjavy totožné – najčastejšie ich však sprevádza i vyobrazenie hlbokého žiaľu pozostalých zomrelého v jeho dome, kde vidíme vzájomne sa podopierajúce smútiace ženy a plačky zalamujúce rukami (obr. 2). Samotnú procesiu sprevádzajú i kňazi, napríklad nosič božskej pečate *chemtiu nečer*, kňaz predčitateľ *herej habet*, balzamovači zvaní

wetiu, ako i dve plačky zvané *džertej*, ktoré boli v neskoršej dobe symbolicky stotožnené s bohyňami Eset a Nebthet z Usirovho pohrebu.¹ Nasleduje procesia s rakvou, pri ktorej je rakva uložená na špeciálnu rituálnu bárku *šabet*² a prevezená na západný breh Nílu do tzv. purifikačného stanu zvaného v rôznych scénach *ibu*, *tep ibu* alebo *ibu en wab*. Táto scéna sa nachádza celkovo v 15 hrobkách v rozmedzí takmer celého horného Egypta, napríklad v hrobkách Ptahhotepa a Mereruku v Sakkáre, Merinefera a Idua v Gíze, Ibiho a Džaua zvaného Šemi v Dér el-Gebráwí a Pepiancha v Mére (napr. Settgast 1963: 8–9; Simpson 1976: figs. 23–24). Z purifikačného stanu bolo telo prevezené na samotné miesto mumifikácie, zvané *wabet* či *wabet en wet* (doslova „rituálne čisté“). Presné úkony mumifikácie a doba jej trvania závisela predovšetkým na sociálnom postavení a bohatstve zomrelého – z hrobiek súkromníkov v južnom Abusíre je zrejmé, že plnohodnotnú mumifikáciu si mohol do-

Obr. 2 Vyobrazenie pohrebných rituálov na severnej stene prichodu v Iduovej hrobke v Gíze (podľa Simpson 1976: fig. 35)

voliť málokto a telo bolo spravidla len umyté, boli vybraté vnútor-
nosti a bolo naložené do nátrou. Len veľmi málo tiel z nášho po-
hrebiska vykazujú stopy živice alebo ovínadiel.

Pre archeológov je hlavná otázka, ako *ibu* a *wabet* vyzerali a či
ich možno stotožniť s architektonickými štruktúrami známymi z po-
hrebísk. Z reliéfov je zrejme, že v oboch prípadoch šlo o ľahké stav-
by dočasného charakteru, postavené pravdepodobne z rákosia, ko-
lov a rohoží v blízkosti vodného zdroja. U kráľovských stavieb sa
predpokladá súvislosť medzi funkciou údolných chrámov a purifi-
kačných a mumifikačných priestorov. V prípade pohrebísk úradní-
kov neboli zatiaľ objavené žiadne priestory, ktoré by zodpovedali
takejto funkcii.

Po dokončení mumifikačného procesu, ktorý mohol v závislosti
od sociálneho postavenia zomrelého a finančných možností jeho
rodiny trvať až 70 dní (k vývoju technik pozri napr. Maříková Vlč-
ková 2009: 38–54), bolo telo prevezené z *wabetu* do hrobky, pričom
po ceste absolvovalo symbolickú púť do náboženského centra v Sa-
jách. Táto symbolická púť patrí k najstarším dochovaným rituálom –
je doložená už na dvoch slonovinových tabuľkách panovníka 1. dy-
nastie Hora Ahu z Abydu (Altenmüller 1975: 754). V období Starej
ríše sa objavuje len v niekoľkých, prevažne sakkárskych hrobkách –
napr. v hrobke Nianchchnuma a Chnumhotepa, Idut, Ptahhotepa
I a II, Nebkauhora a Mereruku. Môžeme si uviesť príklad tejto ces-
ty vyobrazenej v nízkom reliéfe na východnej strane pilierového
portika u správcu kráľovského majetku Chnumhotepa (Moussa –
Altenmüller 1977: 48–50, Taf. 9). Cesta sa odohráva na kanále zva-
nom *weret* a v centre diania je tu bárka *šabet* so schránkou na sochu,
umiestnenou pod baldachýnom. Po oboch stranách vidíme časti sta-
viieb s ozdobným vlysom z *hekerov* a bárka akoby preplavovala
medzi dvoma stožiarimi s trojuholníkovými vlajkami. Pravdepodob-
ne ide o monumentálny vstup do symbolických Sají. Dôležitou sú-
časťou cesty do Sají bolo rituálne zabíjanie obetných zvierat. V tej-
to hrobke vidíme v hornom registri štyri zviazané zvieratá, troch
býkov a jednu antilopu. Poznáme však i iné verzie „sajskej cesty“ –
v niektorých prípadoch sa cesta začína v tzv. „božskej hale boha
Anupa“ a bárka je namiesto plavenia ťahaná jedným až dvoma ra-
dmi robotníkov. Po príchode do symbolických Sají je privítaná
okrem iných i tanečníkmi zvanými *muu* a opäť dochádza k rituál-
nemu obetovaniu zvierat. Zo Sají môže cesta (opäť v symbolickej ro-
vine) pokračovať do náboženského centra v Bútó.

Pre štúdium materiálnej kultúry a samotných nálezov je však naj-
zaujímavejšia posledná časť pohrebu, a to ukladanie tela do hrobky
a záverečné purifikačné a apotropaické rituály. Tieto sú doložené len
v niekoľkých hrobkách, z ktorých najstaršie je vyobrazenie v hrobke
Debeheniho v Gíze z ranej 5. dynastie (Hassan 1943: 176, Abb. 122).
Pohrebný sprievod prichádza ku hrobke a vystupuje na jej strechu
k ústiu pohrebnej šachty. V neskorších dobách práve na tomto mies-
te dochádzalo k rituálu otvárania úst – v období Starej ríše však ten-
to rituál nie je zatiaľ bezpečne doložený.³ Na výjavoch vidíme zhro-
maždenie hlavných rituálnych predmetov pred nepravými dverami.
Ide o mumifikované telo zomrelého, sarkofág, kanopy s vybratými
vnútronosfami a *tekenu*⁴, ako i jednotlivé obetné dary uvedené v tzv.
zozname obetí. Samotné spúšťanie sarkofágu a obetných darov do
pohrebnej komory nanešťastie na vyobrazeniach zo Starej ríše chý-
ba, dokážeme si ho však predstaviť na základe reálnych nálezov.
V neskorších dobách je sprevádzané libačnými rituálmi a dymovými
obefami. Na záver bola na strechu hrobky vyťahnutá socha zomrelé-
ho v drevenej schránke (*nau*), išlo o rituál symbolicky nazývaný
„cestou do Abydu“. Po uzavretí pohrebnej komory boli vykonané
ďalšie obete zvierat. Od tejto chvíle bola hrobka samotná uzavretá
a všetok nasledujúci zádušný kult sa odohrával výlučne v jej super-

štruktúre, pred nepravými dverami v kaplnke alebo pred nikami
(hlavne južnou nikou) východného priečelia.

Doklady rituálov v materiálnej kultúre

Pri archeologickom výskume staroegyptských hrobiek možno nále-
zy rozdeliť podľa ich výpovednej hodnoty do dvoch hlavných sku-
pín: nálezy z tzv. pohrebných kontextov a z tzv. rituálnych kontex-
tov (napr. Rzeuska 2006: 428). V prvom prípade ide spravidla
o nálezy zo subštruktúry hrobky v podobe pohrebnej komory alebo
v prípade menej majetných príslušníkov rodiny pohrebných ník,
ako i z pohrebných a rituálnych šachiet. U rituálnych kontextov ide
hlavne o nálezy z primárnych vrstiev superštruktúr hrobiek, napr.
z kaplniek a ník umiestnených vo východnom priečelí hrobky. Obe
hlavné skupiny sa odlišujú jednak svojím charakterom a obsahom,
ako i predpokladanou datačnou výpovednou hodnotou. Nálezy
z neporušenej či vykradnutej, ale stratifikovanej pohrebnej komory
môžeme vo väčšine prípadov stotožniť s dobou uloženia zomrelého
do hrobky. Naopak, nálezy zo superštruktúry hrobky sú dokladom
následného, niekedy i dlhotrvajúceho kultu zomrelého a treba s ni-
mi zaobchádzať s vedomím, že mohli byť uložené i niekoľko gene-
rácií po smrti majiteľa hrobky.⁵

Ako už bolo povedané vyššie, pri uložení tela do sarkofágu boli
do pohrebnej komory zomrelému pridané pohrebné dary, slúžiace
k životu v zásvetí. Najčastejšie šlo o keramické a kamenné nádoby
či ich miniatúry, v menšej miere (závisiac predovšetkým na bohat-
stve a sociálnom postavení majiteľa) i ďalšie predmety, ako naprí-
klad medené nástroje a nádoby, drevené podhlavníky, žezlá a po-
dobne. Veľmi často nachádzame priamo v pohrebnej komore
zvyšky zvieracej obete, spravidla v podobe hovädzieho stehna.
U starých Egypťanov pritom postupne prevládala praktickosť a reál-
ne obetiny (mäso, pivo, víno, chlieb, vzácne oleje) nahradzovali
falošnými obetinami. Typickým príkladom sú džbány naplnené na-
miesto vína či oleja nílskym bahnom či nahradenie kusov mäsa ich
modelmi z vápenca. Ku koncu Starej ríše dochádza k ešte väčšiemu
úpadku zádušného kultu a keramické či kamenné nádoby sú nahra-
dené ich miniatúrnymi modelmi či dokonca len reliéfnym vyobra-
zením v tzv. zozname obetí. Tento zoznam, umiestnený v kaplnke,
mal podľa predstavy starých Egypťanov skutočnú moc „ožiť“ a reál-
ne reprezentovať skutočné zádušné dary.

Čo však súkromná osoba v období Starého Egypta k životu v zá-
svetí potrebovala? Odpovedať nám môže niekoľko konkrétnych prí-
kladov z pohrebiska strednej a vyššej úradníckej triedy v južnom
Abusíre.

Nevykradnuté pohrebné komory vyšších úradníkov, ktoré by
nám poskytovali najpresnejšie informácie, sú nanešťastie v celom
Egypte veľkou vzácnosťou a v južnom Abusíre sa počas 20-tich ro-
kov výskumu podarilo objaviť len dve – v roku 2002 pohrebnú komo-
ru kňaza Inpunerfa (pozri i článok Bárta v tomto vydaní). Na
druhej strane, i mnohé z vykradnutých komôr majú stále veľké
množstvo pôvodných pohrebných darov a pomáhajú nám dotvoriť
celkový obraz.

Kňaz Inpunerfa slúžil ako zádušný kňaz v abusírskych pyramí-
dových komplexoch panovníkov Neferirkarea a Niuserrea a tým ča-
sovo spadá do obdobia druhej polovice 5. dynastie. V jeho hrobke
boli len dve lepšie zachované pohrebné komory, obe prístupné
z jednej šachty. Komora umiestená na západ patrila pravdepodobne
Inpunerfovej manželke a bola nájdená vykradnutá. Jedným z mála
predmetov, ktoré unikli pozornosti (alebo skôr záujmu) zlodejov,
boli keramické nádoby. V severovýchodnom rohu komory boli ob-

javené štyri stredne veľké džbány, naplnené namiesto vína nílskym bahnom a pôvodne zapečatené hlinenými zátkami. Nádoby mali pomerne nezvyčajný tvar, s výrazne ovoidným až globulárnym telom a vysokým tubulárnym hrdlom. Všetky boli vyrobené z jemného nílskeho ílu a pokryté kvalitným červeno-hnedým listrom. Okrem nich bol v komore objavený ešte menší ovoidný džbánik s valeným okrajom.

Susedná komora, patriaca samotnému kňazovi Inpuneferovi, bola objavená s intaktným deliacim múrom. Zlodejov buď vyrušili alebo boli ich úlovky z vedľajšej komory tak veľkým sklamaním, že sa nepokúsili ju vykradnúť. Po otvorení sa nám naskytl pohľad na pohrebnú komoru tak, ako ju zanechali robotníci po uložení obetných darov (pozri článok Bárta et al. v tomto vydaní, obr. 3). Tieto boli zoskupené do dvoch hlavných hlúčikov umiestnených na západ a na juh od sarkofágu. Najvýraznejšou skupinou je bezpochyby deväť vysokých zapečatených pivných džbánov, opretých o západnú stenu sarkofágu (obr. 1). Desiaty džbán ležal v južnej časti komory. Rovnako ako v susednej komore, i tu boli všetky džbány naplnené približne do dvoch tretín namiesto piva jeho lacnejšou a trvanlivejšou náhražkou – nílskym bahnom. Ich počet bezpochyby súvisí s trvaním egyptského týždňa (10 dní) a tým rituálne poskytuje zomrelému jeden džbán piva na deň. Na západ od sarkofágu sa nachádzala i kôpka celkovo 75 vápencových miniatúrnych nádobiek. Južne od sarkofágu sa nachádzali zvyšky červenej listrovanej keramiky, úlomky dreva a štyri vápencové kanopy. Po analýze bolo zistené, že úlomky dreva pravdepodobne patria drevenej skrinke, v ktorej boli kanopy uložené. Na ňu boli položené dve keramické misy. Po čase sa skrinica rozpadla, čím došlo k rozbitiu na nej položených mís.

Podobné priestorové rozloženie predmetov v pohrebnej komore sa nám potvrdilo i v anonymnej hrobke AS 47, tiež odkrytej na jeseň 2007. Komora bola vykradnutá, napriek tomu sa však v nej stá-

le nachádzalo množstvo nálezov (obr. 3). Opäť prevažovali kamenné a tentokrát i keramické miniatúry misiek, pohárov a váz, sústredené vo východnej časti komory. Okrem nich tu bol uložený aj jeden veľký ovoidný džbán a malá hrubšia miska s esovitým okrajom a plochým dnom. Na juh od sarkofágu sa opäť nachádzalo zoskupenie úlomkov tenkostenných mís, zlomkov dreva a štyri kanopické vázy. Po analýze sa ukázalo, že rovnako ako v komore kňaza Inpunefera išlo o dve jemné misy, tentoraz s výlevkami, ktoré sa po rozpadnutí drevenej skrinky, na ktorej stáli, rozpadli. Na základe predbežnej analýzy analógií keramiky sa dá odhadovať, že anonymná hrobka AS 47 tiež spadá do druhej polovice 5. dynastie, v rozmedzí jednej až troch generácií od doby pohrebu kňaza Inpunefera. To by nám ukazovalo pomerne veľkú uniformitu vo forme i obsahu ukladania pohrebných darov v tejto dobe.

Skupina hrobiek sústredných okolo vezíra Kara z obdobia druhej polovice 6. dynastie nám poskytuje veľmi bohatý materiál, a to nielen keramický. Počet predmetov z jednotlivých komôr v niektorých prípadoch presahuje niekoľko stoviek kusov a zahŕňa veľké množstvo keramických a medených nádob, medených nástrojov, kamenných modelov a miniatúr ako i ďalších predmetov (Bárta 2009a; Bárta 2009b). Najbohatšie sú pohrebné komory jeho synov Intiho, Senedžemiba a Kara Juniora. Aby sme uviedli len jeden konkrétny príklad, v pohrebnej komore Kara Juniora bolo objavených celkovo 15 keramických zásobníčkov, 5 jemných tenkostenných mís, jedna malá kamenná miniatúrna nádobka, 15 miniatúrnych medených nádobiek, 6 kamenných nádob, približne 194 medených nástrojov, jeden podhlavník, jedna paleta ako i tri zlomky zlatého šperku (Bárta 2009a: 223–259). Prekvapujúce je hlavne veľké množstvo imitácií veľkých džbánov tzv. palestínskeho typu s dvomi uchami a plochým dnom (obr. 4). Boli objavené *in situ* v juhovýchodnom rohu pohrebnej komory spolu s ďalšími jemnými ovoid-

Obr. 3 Pohľad na vykradnutú pohrebnú komoru v anonymnej hrobke AS 47 v južnom Abusíre (foto M. Bárta)

Obr. 4 Džbán imitujúci syropalestínsku keramickú produkciu z pohrebnej komory Kara Juniora v južnom Abusíre (foto K. Voděra)

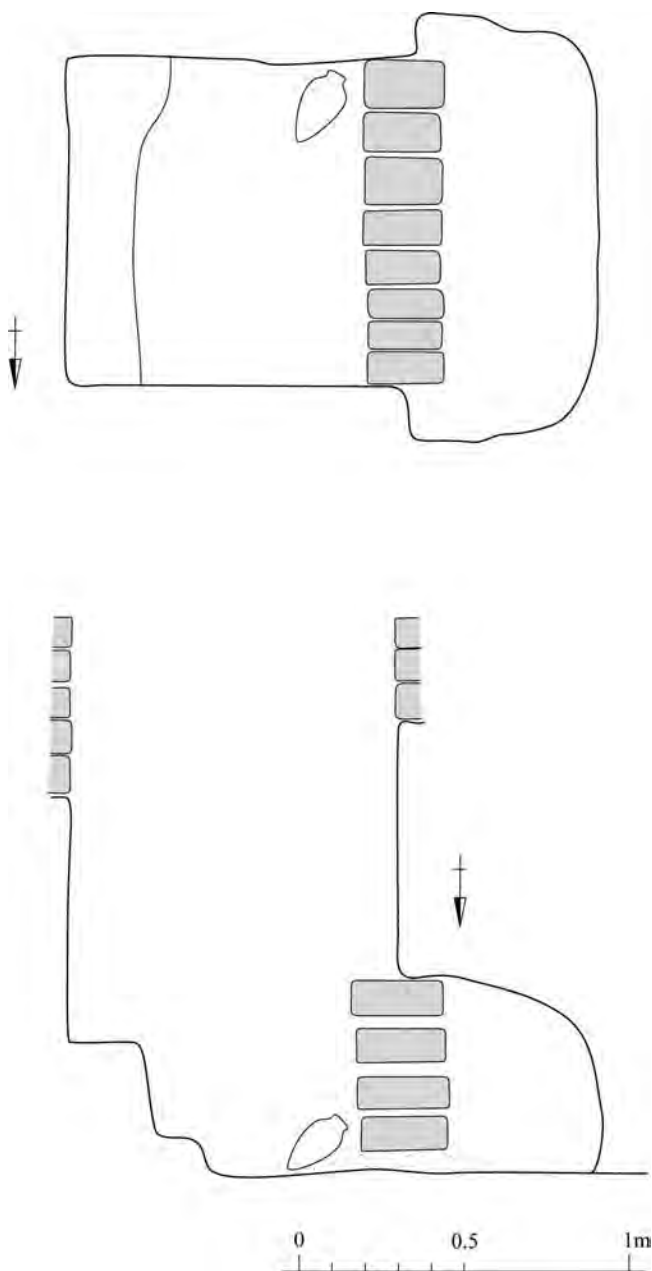
nými džbánmi egyptského typu. Ich originály boli veľmi cenené a spravidla boli privázané z oblasti dnešnej Palestíny naplnené vínom či olejom. Najranejšie importy sa objavujú v Egypte v hrobkách panovníkov 1. dynastie v Abyde, ale väčšina ich nálezov spadá do priebehu 4.–6. dynastie. Sú doložené na viacerých lokalitách, napr. v Gíze, Sakkáre, Matmare a Nazlet Batrán. Novšie štúdie ukazujú na dôležitý chronologický vývoj. Zatiaľ čo v 4. a 5. dynastii prevažujú originálne palestínske importy, typické prevahou slieňu, jemným a zvonivým črepom s veľmi tvrdým výpalom a svetložltou farbou lomu; v priebehu 6. dynastie rozbor keramického materiálu poukazuje na skutočnosť, že došlo k imitácii týchto nádob a sú vyrábané na domácej pôde z nílskeho bahna. Ďalšie nádoby tohto typu boli objavené i v pohrebnej komore druhého Karovho syna, Senedžemiba. V oboch prípadoch ide pravdepodobne o imitáciu. U Kara Juniora boli džbány nájdené uzavreté zátkami z nílskeho bahna a s odtlačkami pečatí s titulmi majiteľa hrobky a s menami panovníkov Pepiho I. a II.

Významnou skutočnosťou štúdia nálezov z pohrebnej komory je nielen prítomnosť určitých keramických tried, ale i absencia ostatných tried. Hore uvedené usporiadanie keramiky môže byť považované za pravidlo. Vyšší a nižší úradníci boli v Abusíre spravidla pochovávaní len s keramickými džbánmi a misami, poprípade miniatúrami, ktoré ich mali dopĺňovať alebo nahradzovať. Až na veľmi zriedkavé výnimky sú pohrebne komory v južnom Abusíre význačne absenciou keramických tried spojených s rituálnymi úkonmi, ako boli napríklad stojany a ploché podnosy. U chlebových foriem je situácia o niečo komplikovanejšia. V Abusíre sa s nimi spravidla

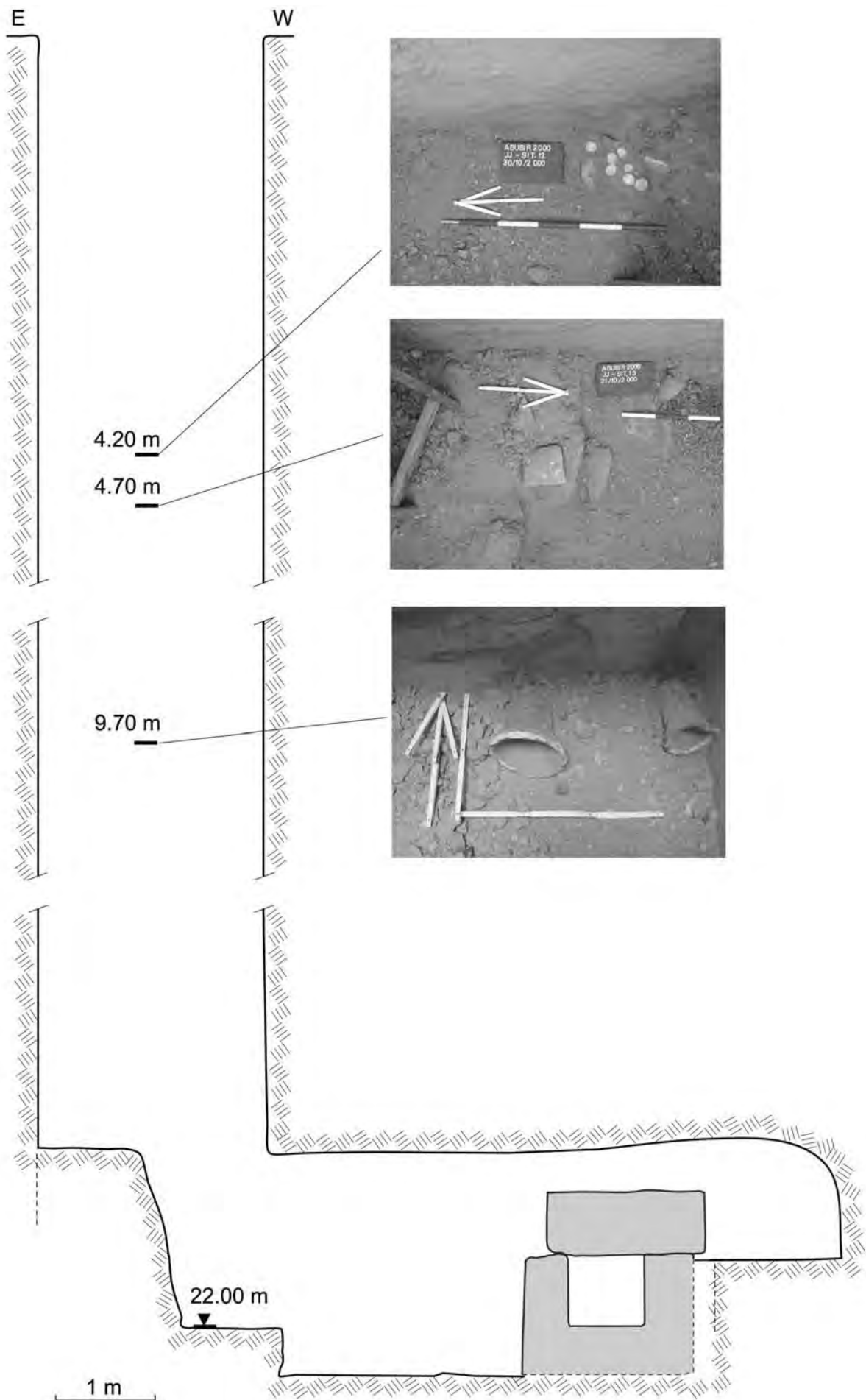
v pohrebnej komore nestretávame, avšak napríklad v západnej Sakkáre tvoria pomerne pravidelnú súčasť pohrebnej výbavy.

Ako by sa dala charakterizovať keramika z pohrebnej komory? Vo všetkých prípadoch, kedy komory mali nejaké keramické nálezy, boli tieto z veľkej väčšiny tvorené džbánmi, a to v prípade nižších úradníkov (napr. kňaz Inpunerfer) hrubšími pivnými džbánmi a v prípade vyšších úradníkov (sudca Inti, Senedžemib) jemnými zásobnicami na víno, a to v pomerne hojnom počte. Tieto zjavne charakterizujú dostatok jedla či pitia v zásvetí. Druhou najčastejšie sa vyskytujúcou triedou sú jemné tenkostenné misy, spravidla zastúpené len jedným či dvoma kusmi (napr. v komore kňaza Inpunerfera a v anonymnej komore AS 47), ktoré ako jemná luxusná stolná keramika symbolizujú podľa niektorých egyptológov dostatok jedla pre zosnulého.

Po uložení všetkých predmetov potrebných k posmrtnému životu bola pohrebne komora uzavretá múrom z nepálených tehál, rituálne zabieleným. V niektorých prípadoch nachádzame tesne pred týmto múrom jednoduché pivné džbány, ako je to napr. v šachte 6 v hrobke kňaza Inpunerfera (obr. 5).

Obr. 5 Rituálne uložený pivný džbán pred zamurovanou pohrebnu nikou v šachte 6, hrobka kňaza Inpunerfera v južnom Abusíre (M. Bárta)

Obr. 6 Rituálne depozity keramiky v pohrebnej šachte sudcu Intiho v Abusire (podľa Bárta 2003: fig. 2)

Veľmi zaujímavé sú i nálezy zo šachiet hrobiek. Doteraz nebola ukončená diskusia o presnej funkcii náleзов z výplne pohrebných šachiet – v mnohých prípadoch sa zdá (a to bol názor preferovaný ešte v polovici 20. storočia), že túto výplň tvorí jednoduchý zásyp z akéhokoľvek dostupného materiálu, najčastejšie piesku, keramiky a kusov stavebnej suti. Až bližšia analýza intaktných pohrebných šachiet (t.j. šachiet, u ktorých je zachovaná pôvodná stratifikácia jednotlivých fáz zásypu) odhalila, že táto výplň nie je náhodná a bola tiež súčasťou bližšie neznámych záverečných rituálov. Príkladom môže byť 22 m hlboká šachta sudcu Intiho, syna hore zmieneného vezíra Kara. V kompaktnej výplni piesku, suti a tafly boli odkryté tri zoskupenia rituálne uložených predmetov (obr. 6). V hĺbke 4,20 m bol objavený vo východnej časti šachty depozit desiatich miniatúrnych vápencových misiek; v hĺbke 4,70 m nasledoval nález vápencového oltára a niekoľkých pivných džbánov a nakoniec v hĺbke 9,70 m boli pri severnej stene objavené dve veľké nevytápané chlebové formy (Bárta 2003). Tieto formy sú v nevytápanom stave veľmi krehké a pri dotyku sa takmer rozpadajú – v prípade, že by boli do šachty hodené ako odpad, zostalo by z nich veľmi málo. Ich uloženie a zachovanosť poukazujú na fakt, že ide o pozostatok neznámeho rituálu.

Aj vykradnuté pohrebne šachty nám poskytujú bohaté informácie v podobe keramiky – analýza ich obsahu ukazuje, že nebol náhodný. Prevažujú v nich keramické triedy typické svojou rituálnou funkciou, t.j. stojany a ploché podnosy. Typickým príkladom môže byť pohrebná šachta z anonymnej hrobky AS 47. Keramika sa v nej nachádzala v celkovo troch veľkých vrstvách, sústredených v dolnej tretine šachty. V súčasnosti preto prevláda názor, že do šachiet bola buď ukladaná alebo vsypaná keramika, ktorá bola použitá pri funerárnych rituáloch.

Už dávnejšie pozornosť egyptológov pútali plytké šachty bez pohrebnej komory alebo niky a bez akýchkoľvek ľudských kostrových pozostatkov. Ide spravidla o menšie šachty umiestnené v severnej časti hrobky, s prevažujúcou hĺbkou 1–2 m. Boli interpretované buď ako nepravé šachty, slúžiace analogicky k šachtám v pyramidách panovníkov na výstup duše z tela; ako falošné šachty, ktoré mali spomaliť a zmiast zlodejov; ako nedokončené šachty a podľa novšieho názoru ako tzv. rituálne šachty. Posledný názor je výsledkom analýzy intaktných šachiet tohto typu z oblasti západnej Sakkáry. Tu bolo objavených celkovo päť plytkých šachiet s intaktnými depozitmi, konkrétne v hrobovom komplexe vezíra Merefnebefa, v hrobke Pehenptaha, kňažky bohyně Hathor Cheti, v anonymnej mastabe 2 a v tzv. koridore 2 (Rzeuska 2006: 494–502). Tieto depozity majú veľa spoločných prvkov – spravidla sa v nich nachádza veľké množstvo rozbitých, ale inak nepoškodených keramiky veľmi homogénnej povahy, spravidla tzv. mejdúmskeho tovaru. Okrem nich sa tu nachádzajú ďalšie objekty, ako napr. zlomky dreva (v troch šachtách), textilie (pravdepodobne vo všetkých piatich šachtách), uhľiky a organické zvyšky (v troch šachtách), či menej často i pazúrikové nástroje, zvieracie kosti a mušle. Čo sa týka mejdúmskeho tovaru, ide o keramiku vyrobenú z veľmi jemného, viacnásobne plaveného níliskeho ílu (tzv. Níliska A či prípadne Níliska B1), ktorá je vytáčaná na pomalom hrnčiarskom kruhu, má pomerne kvalitný tvrdý výpal a je pokrytá červeným lešteným listrom. Tvarovo a typologicky ide o veľmi homogénne súbory, pozostávajúce spravidla z čisto otvorených nádob (mís a tanierov). Ich počty v jednotlivých depozitoch sú pomerne vysoké, napr. 36 kusov v rituálnej šachte u vezíra Merefnebefa, 28 nádob u kňažky Cheti či 27 kusov v anonymnej mastabe 2. Pri analýze typologického rozptylu je zjavné, že sú zastúpené len približne štyri keramické skupiny mís (tzv. mejdúmske misy s esovitým okrajom, misy s lomeným telom, ploché misy/taniere s modelovaným okrajom apod.), ktoré ďalej možno roztriediť približne do desiatich typov (napr. misy s lomeným telom a výlevkou, misy

s lomeným telom a jednoduchým okrajom, misy s lomeným telom a modelovaným okrajom apod.). Ich tvar a v niektorých prípadoch i organické zvyšky v nich nájdené napovedajú ich funkcii – mohli slúžiť pri mumifikácii tela zomrelého a po dokončení boli rituálne rozbité za účelom zabránenia znovupoužitiu týchto nádob.

Stav jednotlivých zlomkov, napr. ostré neerodované hrany a vo väčšine prípadov prítomnosť všetkých jednotlivých úlomkov umožňujúcich zloženie pôvodných mís, napovedá faktu, že boli rozbité až priamo na mieste a pravdepodobne úmyselne. Z písomných prameňov poznáme i rituál, ktorý by s týmto úkonom mohol súvisieť – ide o tzv. rituál rozbíjania červených nádob, v egyptštine pomenovaný *sedž dešrut*. Napriek tomu, že je známy už vyše storočia a venovalo sa mu množstvo významných egyptológov (napr. Ludwig Borchardt, Kurt Sethe, Alan Gardiner a ďalší), presné znalosti o tomto rituále sú doteraz nedostačujúce, vieme len to, že nebol identický presným obsahom ani formou v rôznych časových obdobiach. Najstaršia zmienka o tomto rituáli je z konca Starej ríše, kde je zmienený v rámci Textov pyramid, avšak ikonografické pramene pochádzajú výlučne z mladších období, predovšetkým zo Strednej a Novej ríše. Jeho priame napojenie na keramické depozity zo súkromných hrobiek Starej ríše je stále otáznne (napr. Arias Kytarová).

V roku 2002 bola v južnom Abusíre objavená podobná rituálna šachta v komplexe sudcu Intiho (tzv. šachta L, Tomášek 2003). Šachta mala ústie 1,30 × 1,60 m a hĺbku 1,4 m od koruny dochovaného muriva. Na dne šachty, vyplnenej kompaktnou vrstvou piesku a tafly, bol objavený neporušený depozit rozbitých keramických nádob spolu so zvyškami textílií (pravdepodobne ovínadiel) a nátrou používaného na vysušenie tela zomrelého. Jedna z hlbokých mís s modelovaným okrajom bola nájdená pokrytá vrstvou živice, ktorá slúžila k impregnácii ovínadiel (Bárta 2009b). Opäť tu zďaleka prevažujú otvorené tvary, bolo tu napr. odkrytých 77 kusov Mejdúmskych mís, 47 kusov mís s lomeným telom a jednoduchým okrajom a 105 kusov mís s lomeným telom a výlevkovitým okrajom (obr. 7). Funkciou depozitu bolo bezpochyby pietne uloženie nádob použitých pri rituáloch očisťovania a mumifikácie tela zomrelého.

Záver

Väčšinu z dobre známych pohrebných rituálov poznáme spravidla len z epigrafických prameňov a nemáme ich doložené priamymi archeologickými nálezmi (napr. identifikácia miesta *ibu*, *wabetu* apod.). Na druhej strane, priamo v hrobke máme veľké množstvo predmetov materiálnej kultúry, ktoré museli byť súčasťou záverečných nemenovaných pohrebných rituálov. Medzi nimi je keramika zďaleka najpočetnejšou skupinou nálezov, a to ako z pohrebnej komory, tak i z výplne pohrebných i rituálnych šachiet a z neskorších rituálov vykonávaných pred kaplnkou či severnou nikou hrobky. Pritom môžeme pozorovať niekoľko hlavných prvkov – keramiku z pohrebnej komory v pohrebisku v južnom Abusíre spravidla tvoria výlučne džbány a misy; pri keramických nálezoch zo zásypov pohrebných šachiet prevažujú rituálne keramické triedy ako napr. stojany a ploché podnosy a sú typické absenciou jemnej stolnej keramiky. Nakoniec, v keramických depozitoch uložených v plytkých rituálnych šachtách nachádzame takmer výlučne jemné stolové náčinie v podobe tenkostenných mís a tanierov pokrytých kvalitným červeným listrom. Ich nálezové okolnosti poukazujú na fakt, že mohli byť súčasťou mumifikačného procesu a po ukončení boli rituálne rozbité. Analýza archeologických nálezov tak slúži nielen k datovaniu hrobky či určeniu sociálneho postavenia jej majiteľa, ale v niektorých prípadoch nám môže napomáhať i pri nepriamom objasnení obsahu niektorých pohrebných či zádušných rituálov.

Obr. 7 Keramika z rituálnej šachty v hrobke sudcu Intiho v južnom Abusíre (foto M. Bárta)

Poznámky:

- ¹ Tieto dve bohyně boli pokladané za pôvodné plačky pri pohrebe boha Usira. Prvá postava (pravdepodobne symbolicky spodobňujúca Eset) nesie spravidla titul *weret*, t.j. „Veľká“, naznačujú jej prednostné postavenie.
- ² Na bárke *šabet* je sarkofág spravidla vyobrazený pod ochranným baldachýnom (napr. v hrobke Mereruku v Sakkáre, Kara v Gíze, Pepiancha v Mére a Džaua a Ibiho v Dér el-Gebráwi), v prípade niektorých výjavov je nahradený naom, t.j. schránkou na rituálne sochy (napr. v hrobkách Achethotepa a Ptahhotepa v Sakkáre).
- ³ Tzv. rituál otvárania úst mal umožniť zomrelému obnoviť jeho telesné funkcie (napríklad schopnosť piť, jesť a hovoriť) a rituálne ho oživiť.
- ⁴ Význam *tekenu* nebol doteraz spoľahlivo objasnený. Na reliéfoch vidíme postavu ležiacu či drepiacu na saniach, ktorá mohla predstavovať akúsi reálnu či zástupnú obeť.
- ⁵ Ďalšou významnou otázkou je pre archeológa neporušenosť danej archeologickej situácie a otázka úmyselného uloženia daných predmetov (t.j. depozit verzus odpad), a to predovšetkým v prípade zásypu pohrebných šachiet.

Literatúra:

- Altenmüller, Hartwig: 1975 „Bestattungsritual“, in: Helck, Wolfgang – Otto, Eberhardt (eds.). *Lexikon der Ägyptologie, Band I*, Wiesbaden: Harrassowitz, s. 745–766.
- Arias Kytnarová, Katarína: „Nové archeologické poznatky k tzv. rituálu rozbijania červených nádob v Starej ríši“, príspevok prednesený na 10. kolokviu *Orientalia Antiqua Nova* konanom v dňoch 25.–26. 10. 2010 na Filozofickej fakulte Západočeskej univerzity v Plzni [odovzdaný do tlače].
- Bárta, Miroslav: 2003 „Funerary rites and cults at Abusir South“, in: Kloth, Nicole – Martin, Karl – Parday, Eva, (eds.). *Es werde niederlegt als*

Schriftstück. Festschrift für Hartwig Altenmüller zum 65. Geburtstag, Hamburg: Helmut Buske Verlag, s. 18–30.

- 2009a *Abusir XIII. Abusir South 2: Tomb complex of the vizier Qar, his sons Qar Junior and Senedjemib, and Iykai*, Praha: Dryada.
- 2009b „Zapomenutý vezír Kar a jeho synové“, in: Dulíková, Veronika – Jirásková, Lucie – Mynářová, Jana (eds.). *Pražské egyptologické studie 6*, Praha: Český egyptologický ústav, s. 21–26.
- Hassan, Selim: 1943 *The excavations at Giza. Vol. 4., 1933–1934*, Cairo: Government Press.
- Kanawati, Naguib: 2001 *The tomb and beyond. Burial customs of Egyptian officials*, Warminster: Aris and Phillips Ltd.
- Maříková Vlčková, Petra a kol.: 2009 *Hroby, hrobky a pohřebiště starých Egyptanů*, Praha: Libri.
- Moussa, Ahmed M. – Altenmüller, Hartwig: 1977 *Das Grab des Nianchnum und Chnumhotep*, Mainz am Rhein: Deutsches Archäologisches Institut [Archäologische Veröffentlichungen 21].
- Rzeuska, Theodozja: 2006 *Saqqara II. Pottery of the Late Old Kingdom. Funerary Pottery and Burial Customs*, Varsovie: Neriton.
- Settgast, Jürgen: 1963 *Untersuchungen zu altägyptischen Bestattungsdarstellungen*, Hamburg, New York: Verlag J.J. Austin [Abhandlungen des Deutschen Archäologischen Instituts Kairo, Ägyptologische Reihe, Band 3].
- Simpson, William Kelly: 1976 *The mastabas of Qar and Idu, Giza Mastabas 2*, Boston: Dept. of Egyptian and Ancient Near Eastern Art, Museum of Fine Arts.
- Tomášek, Martin: 2003 „Abusír Jih: keramické soubory ze šachet JJ-L a LL-5 Karova hrobového komplexu“, in: Mynářová, Jana (ed.). *Pražské egyptologické studie 2*, Praha: Český egyptologický ústav, s. 165–171.